

Domestic Violence (Offence and Punishment) Act, 2008 and Conceptual Framework

Forum for Women, Law and Development (FWLD)

2009

Domestic violence is a form of violence against women committed by persons in intimate relationships or a relationship of trust within the household. It is not only a manifestation of discrimination but also perpetuates discrimination within the society.

Domestic violence is more than an isolated instance of mental and/or physical abuse within an intimate relationship. It can be a series of over-lapping forms of abuse of physical, sexual, emotional or economic nature, perpetrated with the intent and result of establishing and maintaining control over another person in the domestic relationship. In other words it is a pattern of coercive behaviour that results in discrimination and inequality further violating the inherent rights of a woman particularly the right to dignity and life.

Domestic Violence can manifest itself in various forms such as:

- **Physical abuse**
- **Mental abuse**
- **Sexual abuse**
- **Economic abuse**
- **Emotional abuse**

This form of behavior while cutting across class and society, is secluded from the eye of the public within the restrictions of household and hence by repeated stealthy occurrence establishes and reinforces its existence as normal and acceptable in the eyes of law.

Ms. Radhika Coomaraswamy in her Report to the Commission on Human Rights, Economic and Social Council has stated *“all acts of gender-based physical, psychological and sexual abuse by a family member against women in the family, ranging from simple assaults to aggravated physical battery, kidnapping, threats, intimidation, coercion, stalking, humiliating verbal abuse, forcible or unlawful entry, arson, destruction of property, sexual violence, marital rape, dowry or bride-price related violence, female genital mutilation, violence related to exploitation through prostitution, violence against household workers and attempts to commit such acts shall be termed 'domestic violence'”*.¹

Domestic violence has been documented to have grave consequences in the lives of women both medically and sociologically. The WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women has documented negative impacts of domestic violence to include complications emerging in physical, mental, sexual, and reproductive health of women². This study has also shown women to access informal networks for support and immediate action as compared to formal networks mostly due to various reasons of fear of escalated violence by family members on formal reporting, lack of available services by the state, and lastly lack of accessibility to the services existent. Responses of women to domestic violence and the reasons

WHAT IS DOMESTIC VIOLENCE?

1. Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Ms. Radhika Coomaraswamy, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 1995/85, A framework for model legislation on domestic violence, E/CN.4/1996/53/Add.2, February 1996

2. Internet Source: http://www.who.int/gender/violence/who_multicountry_study/en/index.html

DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF DOMESTIC VIOLENCE UNDER INTERNATIONAL LAW

of its prevalence can be accounted to traditional cultural and social understandings of roles of men and women and genuine acceptance of the right of a man to exert his power and control.

■ As a violation of dignity and human rights

Violence is an infringement of a person's dignity and integrity. It is used as a tool to create and sustain inequality by depriving the victim from the enjoyment of basic human rights.

The *United Nations Charter* in stating its objectives proposes “to reaffirm faith in fundamental human rights, in the dignity and worth of the human person, in the equal rights of men and women and of nations large and small.”³

The *Universal Declaration of Human Rights (UDHR)* in its Preamble states “recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world”

In laying down the common standard of achievement for all peoples and all nations with regard to rights and freedoms the *UDHR* states “All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.”⁴

And further provides that “Everyone, as a member of society, has the right to social security and is entitled to realization, through national effort and international co-operation and in accordance with the organization and resources of each State, of the economic, social and cultural rights indispensable for his dignity and the free development of his personality.”⁵

So far all discourses on *human dignity* have been restricted to general standards of human rights. The *Convention on Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW, 1979)* in contextualizing these human rights standards in the interest of women has recognized in its Preamble “that discrimination against women violates the principles of equality of rights and respect for human dignity”.

The elements of “dignity” as an inherent right of any woman can thus be understood to entail a life free from humiliation, degradation and violence whether in the public sphere or within homes

■ As a Form of Discrimination

Domestic violence as violence against women within the home, and in relationship of trust, is a mechanism through which subordination is achieved by denying the woman her social, economic and political rights.

3. Preamble, Charter of United Nations

4. Article 1, Universal Declaration of Human Rights

5. Article 22, Universal Declaration of Human Rights

The *Declaration on the Elimination of Violence against Women, 1993* adopted by the United Nations General Assembly⁶ in Article 1 defines Violence against Women for the purposes of the Declaration as ‘*any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual or psychological harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or in private life.*’

The *Beijing Declaration and Platform for Action, of 1995* states “*Violence against women is a manifestation of the historically unequal power relations between men and women, which have led to domination over and discrimination against women by men and to the prevention of women’s full advancement.*”

It further qualifies that “*Acts or threats of violence, whether occurring within the home or in the community, or perpetrated or condoned by the State, instil fear and insecurity in women’s lives and are obstacles to the achievement of equality and for development and peace. The fear of violence, including harassment, is a permanent constraint on the mobility of women and limits their access to resources and basic activities.... Violence against women is one of the crucial social mechanisms by which women are forced into a subordinate position compared with men.*”

CEDAW in Article 1 defines discrimination against women as “*any distinction, exclusion or restriction made on the basis of sex which has the effect or purpose of impairing or nullifying the recognition, enjoyment or exercise by women, irrespective of their marital status, on a basis of equality of men and women, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other field.*” Therefore, the nullification or impairment of women’s human rights and fundamental freedoms under general international law or under human rights conventions is discrimination within the meaning of Article 1 of CEDAW. These rights and freedoms include⁷:

- (a) The right to life,
- (b) The right not to be subject to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment,
- (c) The right to equal protection according to humanitarian norms in time of international and internal armed conflict,
- (d) The right to liberty and security of person,
- (e) The right to equal protection under the law, the right to equality in the family,
- (f) The right to the highest standard attainable of physical and mental health
- (g) The right to just and favorable conditions of work.

6. Adopted on 20 December 1993, GA Res 48/104

7. General Comment No.7 under General Recommendation 19 of the CEDAW Committee

General Recommendation No. 19 adopted by Committee on Elimination of all forms of Discrimination recognizes that ‘*gender based violence is a form of discrimination that seriously inhibits women’s ability to enjoy rights and freedoms on the basis of equality with men.*’⁸ On this basis Specific Recommendations⁹ of General Recommendation 19 places an obligation on State parties ‘*to take all legal and other measures that are necessary to provide effective protection to women against gender-based violence, including, inter alia:*

- (i) Effective legal measures, including penal sanctions, civil remedies and compensatory provisions to protect women against all kinds of violence, including inter alia, violence and abuse in the family, sexual assault and sexual harassment in the workplace;
- (ii) Preventive measures, including public information and education programs to change attitudes concerning the roles and status of men and women;
- (iii) Protective measures, including refuges, counseling, rehabilitation and support services for women who are victims of violence or who are at risk of violence

■ As torture

Article 7 of the **International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)** states “*No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment.*”

Following the guarantee of the right against torture **The United Nations Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of 1984** defines torture as “*any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted on a person for such purposes as obtaining from him or a third person information or a confession, punishing him for an act he or a third person has committed or is suspected of having committed, or intimidating or coercing him or a third person, or for any reason based on discrimination of any kind, when such pain or suffering is inflicted by or at the instigation of or with the consent or acquiescence of a public official or other person acting in an official capacity. It does not include pain or suffering arising only from, inherent in or incidental to lawful sanctions.*”

General Recommendations of the Special Rapporteur on Torture¹⁰ recognising provisions both under the ICCPR and the Convention on Torture has noted “*Legislation providing for corporal punishment, including excessive chastisement ordered as a punishment for a crime or disciplinary punishment, should be abolished. In particular, countries should take adequate legal and other measures, including educational ones, to ensure that the right to physical and mental integrity of children is well protected in the public and private spheres. Effective legal, preventive and protective measures should be put in*

8. Non- Discrimination in International Law, ed. By Kevin Kitching, Interrights, 2005

9. Specific Recommendation no. 24(t)

10. E/CN.4/2003/68, para. 26.

place to protect women against all kinds of violence, including violence and abuse in the domestic sphere and in employment”

Therefore it can be well concluded that domestic violence, acts of which result in mental and physical pain is a form of torture.

The ***UN Model Legislation on Domestic Violence*** adopted by the Commission on Human Rights in its fifty second session provides a framework of provisions that may be incorporated in all legislations on domestic violence by countries around the world.

It prescribes the following acts of gender-based physical, psychological and sexual abuse and attempt to commit such acts by a family member against women to be considered as domestic violence:

- simple assaults to aggravated physical battery,
- kidnapping,
- threats,
- intimidation,
- coercion,
- stalking,
- humiliating verbal abuse,
- forcible or unlawful entry,
- arson,
- destruction of property,
- sexual violence,
- marital rape,
- dowry or bride-price related violence,
- female genital mutilation,
- violence related to exploitation through prostitution,
- violence against household workers

Acknowledging domestic violence to be gender-specific in nature, it states the purpose of legislation in this regard as not only prohibiting domestic violence but preventing further violence and victimisation of women. Some of specific and crucial features of any legislation on domestic violence have thus been identified to be:

- Assurance to victims of domestic violence, the maximum protection in cases ranging from physical and sexual to psychological violence through the adoption and incorporation of a comprehensive definition;
- Creation of a wide range of flexible and speedy remedies (including remedies under special domestic violence legislation, penal and civil remedies) to discourage domestic violence and harassment of women within interpersonal relationships and within the family and protect women where such violence has taken place;
- Establishment of departments, programmes, services, protocols and duties, including but not limited to shelters, counselling programmes and job-

THE UN MODEL LEGISLATION OF DOMESTIC VIOLENCE, 1996

RECOGNITION OF DOMESTIC VIOLENCE IN COUNTRIES AROUND THE WORLD

training programmes to aid victims of domestic violence;

- Facilitation of enforcement of the criminal laws by deterring and punishing violence against women within special interpersonal relationships;
- Enumeration and provision by law of comprehensive support services, including but not limited to:
 - (i) Emergency services for victims of abuse and their families;
 - (ii) Support programmes that meet the specific needs of victims of abuse and their families;
 - (iii) Education, counselling and therapeutic programmes for the abuser and the victim;
 - (iv) Programmes to assist in the prevention and elimination of domestic violence which includes raising public awareness and public education on the subject.

According to the Secretary-General's *In-Depth Study on All Forms of Violence against Women*, by the year 2006, 89 States had some form of legislative prohibition on domestic violence, including 60 States with specific domestic violence laws, and a growing number of countries had instituted national plans of action to end violence against women.¹¹ Amongst them countries that have enacted specific legislations in Asia, are India, Philippines, Indonesia, Malaysia, Korea, Vietnam, Hong Kong, Japan, Pakistan, Thailand, Cambodia, Sri Lanka and Taiwan.

The greatest challenge in enacting specific legislations relating to domestic violence has been in identifying appropriate processes and remedies catering to the full benefit of complainants. Several countries have acknowledged domestic violence to be a criminal offence attracting punishment as well as fine. An example can be seen in the *Anti-Violence against Women and their Children Act of 2004* of Philippines which enumerates penalties for all complaints of domestic violence on being reported. The said Act has in addition to penalties provided for the issuance of protection orders to “*serve the purpose of safeguarding the victim from further harm, minimizing any disruption in the victim’s daily life, and facilitating the opportunity and ability of the victim to independently regain control over her life*”. It has as an innovative measure acknowledged and incorporated the “Battered Women’s Syndrome” introduced in the case of *R v. Ahluwalia*¹², in the courts of U.K., thereby “*justifying circumstances of self-defense under the Revised Penal Code*” in favour of victim- survivors.

India has on the other hand has considered domestic violence to be a civil offence attracting penal measures only on violation of order. The *Protection of Women against Domestic Violence Act 2005* has introduced a specific

11. http://www.unifem.org/campaigns/vaw/facts_figures.php?page=2, Last visited 19th May 2009

12. (1992) 4 AER 889

category of service providers in the form of Protection Officers who have been vested with the duty to assist both the complainant and the court through all the processes enumerated, thereby ensuring easy access of the law as well as effective implementation. As a substantive measure the law has introduced the right of residence in matrimonial home without violence, irrespective of the title or ownership of the relevant property. In providing for protection orders as a remedy, the law has enumerated a safety plan that can be executed by service providers in protection of the rights of victims preventing further violence. Lastly, in recognition of women's right to choose remedies the law allows for simultaneous court actions under existing provisions such as Sec. 498 A of the Indian Penal Code for "cruelty" as a criminal offence and Sec 125 of the Criminal Procedure Code for orders of maintenance.

Both the countries cited as examples have however recognised Domestic Violence in all or any of its forms to be a violation of inherent dignity and human rights. In Nepal, The Interim Constitution of Nepal, 2007 specifically guarantees all women a right against gender-based discrimination and says that *'no discrimination of any kind shall be made against women by virtue of sex'*¹³. It further states that *'no woman shall be subjected to physical, mental or any other kind of violence, and such act shall be punishable by law.'*¹⁴ The recognition of such rights creates the basis and guiding principles of the Domestic Violence (Offence and Punishment) Act, 2009.

13. Article 20(1), Interim Constitution of Nepal, 2007

14. Article 20(3), Interim Constitution of Nepal, 2007

Domestic Violence (Offence and Punishment) Act, 2008

Preamble: Respecting the right of every person to live a secure and dignified life;

to prevent and control violence occurring within the family and for matters connected therewith and incidental thereto making such violence punishable; and for providing justice by protecting victims of violence; Be it enacted by the Constituent Assembly in accordance with Article 83(1) of the Interim Constitution of Nepal, 2007 as follows:

1. Short Title and Commencement: (1) This Act may be called the *Domestic Violence (Offence and Punishment) Act, 2008* (2065 B.S)

(2) This Act shall come into force immediately.

2. Definitions: In this Act unless the context otherwise requires:

- a) “Domestic Violence” means any form of physical, mental, sexual and economic abuse perpetrated by any person to the other person with whom he has a domestic relationship. The definition also covers acts of reprimand or emotional abuse.
- b) “Domestic relationship” means a relationship between two persons who live or have, at any point of time, lived together in a shared household and are related by consanguinity, marriage, adoption or are family members living together as a joint family; or a dependant or domestic help living in the same family.
- c) “Physical abuse” means any act or conduct as per to prevailing law, which is of such nature as to cause bodily harm or injury except the losing and breaking of limbs; illegally detaining a person, inflicting physical pain or any other act connected therewith and incidental thereto.
- d) “Mental abuse” means any act of threatening the aggrieved person of physical torture, showing terror, reprimanding him, accusing him of false deeds, forcefully evicting him from the house or otherwise causing injury or harm to the aggrieved person emotionally and this phrase also denotes discrimination carried out on the basis of thought, religion or culture and customs and traditions.
- e) “Sexual abuse” means any conduct of a sexual nature that abuses, humiliates, degrades or otherwise violates the dignity of any person; or any other act that hampers safe sexual relations.
- f) “Economic abuse” includes deprivation of all or any property jointly or separately held by the aggrieved person to which he is entitled to under the law; or deprivation of or access to employment opportunities, economic resources or means.
- g) “Aggrieved person” means any person who is, or has been, in a domestic relationship with the respondents and who alleges to have been subjected to an act of domestic violence by the perpetrator.
- h) “Perpetrator” means the person having family relations with the aggrieved person who alleges to have been subjected to an act of domestic violence by the respondent and this word also indicates any person who is involved on some way in the act of domestic violence or in the abetment of the crime.
- i) “Police Office” means that Police Office close the residence of the aggrieved person, the perpetrator or that office which is closest to the scene of crime and the word also indicates the Women or Children Service Center under the District Police Office; or Police Post or Sub-Police Post under the Police Office.
- j) “Local Body” shall be understood to mean the place of residence of the aggrieved person or the perpetrator or the Village Development Committee or Municipality where the crime took place

and the phrase also denotes the Ward Committee of the Municipality.

- k) “Court” means any court that is prescribed and notified by the Government of Nepal in the Gazette of Nepal.
- l) “Prescribed” or “as prescribed” means prescribed or as prescribed in the Rules made under this Act.

3. Domestic Violence shall not be committed, aided or abetted: (1) No body shall commit; or aid or abet; or attempt or incite the commission of acts of domestic violence.

(2) Whoever commits an act contrary sub-section (1) shall be deemed to have committed an offence under this Act.

4. File complaint or petition: (1) Any person who has reason to believe that an act of domestic violence has been, or is being, or is likely to be committed, may immediately lodge a written or oral complaint with the Police Office, National Women’s Commission or Local body.

(2) In pursuance to sub-section (1), a complaint shall be registered immediately if received in a written manner; and after writing down the factual details along with the signature of the complainant, if received in an oral manner.

(3) If the complaint is lodged in the National Women’s Commission, necessary action will be initiated in accordance with the existing law that governs the National Women’s Commission.

(4) If the complaint is lodged in the Police Station, excluding the time of travel, the perpetrator shall be produced in the Police Office within 24 hours of the lodging of the complaint for the recording of his statement and if he disobeys to be brought, force may be applied for his arrest.

(5) If the complaint is lodged with the Local Body, excluding the time of travel, the perpetrator shall be produced in the Local Body within 24 hours of the lodging of the complaint for the recording of his statement and if he disobeys to be brought, force may be applied for his arrest.

(6) If the aggrieved person has been physically wounded or mentally tortured as a result of the act of domestic violence, he shall be immediately sent to the nearest hospital or health post for necessary treatment and an injury report shall be drawn up. If the injury report is prepared by the Local Body, a copy of it shall be sent to the Police Station.

(7) While conducting preliminary investigation on the complaint lodged as per sub-section (1) of section 4, if the situation so requires, the aggrieved person and his dependants shall be provided immediate protection with the help of the Police Office.

(8) Upon statements recorded as per sub-sections (4) or (5) of section 8, if there is reason to believe that an act of domestic has been committed, and if the aggrieved person so desires, the police officer or local body officer, may, within 30 days from the date of registration of the complaint, conduct reconciliation between the parties.

(9) While conducting reconciliation according to sub-section (8), as per necessity and availability, assistance may be taken from a psychologist, sociologist, social activist, a family member trusted by the aggrieved person and any other witness. The psychological and social effects on the aggrieved person, of such reconciliation as well as his right to confidentiality shall be borne in mind.

(10) The Police Officer or Local Body Officer shall, while conducting the prosecution and arriving at a decision upon the receipt of the complaint, keep the perpetrator on the due date of the Court.

(11) If the perpetrator fails to present himself pursuant to sub-sections (4) and (5); or he cannot be made present; or the parties fail to settle their dispute through reconciliation, the Police Officer and Local body officer shall, if the complainant so consents, after the expiry of 15 days as per sub-section (8) and within 15 days after such expiry, send the complaint mentioning these details, along with evidence and other legal documents incidental thereto, to the Court.

- (12) It shall be the duty of the Police Officer to provide assistance as per sub-sections (5) and (7).
- 5. Court shall take action:** (1) Upon the receipt of a complaint as per sub-section (11) of section 4, the Court shall prosecute and decide the case as per this Act, on the basis of such complaint.
- (2) Notwithstanding anything contained in sub-section (1), the aggrieved person may directly file his complaint with the Court.
- 6. Power to grant interim protection order:** (1) If the Court has reason to believe, on the basis of preliminary investigation of the complaint, that the aggrieved person needs to be given immediate protection, it may, till the time the final decision on the complaint is made, pass the following orders in the name of the perpetrator:
- (a) To allow the aggrieved person to continue living in the shared household, to provide him with food, clothes, to not cause physical injury to him and to behave with him in a civilized and dignified manner.
 - (b) To provide necessary treatment or to give the required amount for the treatment of the aggrieved person if he has incurred physical or mental injury.
 - (c) To make necessary arrangements for the separate living of the perpetrator in the event that it's not conducive for them to live together, and in such cases, make necessary arrangements for the maintenance of the aggrieved person.
 - (d) To not insult, threaten or behave in an uncivilized manner; or aid and abet these acts.
 - (e) To not trouble the aggrieved person by entering his place of separate residence or harass him in public roads or enter his place of employment; or through the media or in any other way.
 - (f) To carry out or arrange for getting carried out, necessary and relevant action for the protection and welfare of the aggrieved person.
- (2) On the basis of preliminary investigation upon the complaint, if the Court has reason to believe that as per sub-section (1), the minor children of the aggrieved person or any other person dependant on him, need to be given protection, the Court shall issue, from within sub-section (1), any appropriate order.
- 7. Proceedings to be held in camera:** (1) If the aggrieved person so requests, every proceeding and decision upon the complaint to which this Act applies, shall be held in camera.
- (2) In accordance with sub-section (1), during the proceedings and hearings in camera, the claimant, respondents, their respective legal practitioners and only others who have the permission of the Court, shall be allowed to enter the court room.
- 8. Summary Court procedure to be followed:** While conducting prosecution and deciding the case as per this Act, the procedures of the *Summary (Court) Procedures Act, 2028* (1971) shall be followed.
- 9. Perpetrator to bear expenses of treatment:** (1) If a person who has been subject to domestic violence is injured physically or mentally so as to require medical help, his total costs of treatment in the hospital shall be borne by the perpetrator.
- (2) Notwithstanding anything contained in sub-section (1), if the Court has reason to believe that the perpetrator is an indigent person, it may order for the sanctioning of treatment expenses for the aggrieved person, from the Service Center as per section 11.
- 10. Compensation orders:** The Court may, depending on nature of the act of domestic violence, its degree, the pain undergone by the aggrieved person, and also taking into account the economic and social status of the perpetrator and aggrieved person, order the perpetrator to pay appropriate compensation to the aggrieved person.

- 11. Service Centre:** (1) For the immediate protection of the aggrieved person, and for the separate stay of the aggrieved person during the course of treatment, the Nepal Government, according to need, may establish Service Centers.
- (2) For the purpose of sub-section (1), any organization may, after taking permission as prescribed, establish and operate Service Centers.
- (3) Service centers operating as per sub-section (2) shall be given financial and other aid from the Fund established under section 12 of this Act.
- (4) The service centre shall provide, as per necessity, legal aid, psycho-social service and economic aid to the aggrieved person.
- (5) The provisions of management, operation and monitoring of the Service Centre shall be as prescribed.
- 12. Service Fund:** (1) Nepal Government shall, for the operation of Service Centers established pursuant to sub-section (1) of section 11, establish a Service Fund.
- (2) In the Fund established as per sub-section (1), the following funds shall be kept:
- (a) Funds received from the Nepal Government
- (b) Funds received from any national or foreign organizations, institutions or individuals
- (c) Funds received from any other source.
- (3) The management and operation of the Service Fund shall be as prescribed.
- 13. Punishment:** (1) Whoever commits the act of domestic violence shall be punished with a fine of three thousand rupees which may extend up to twenty-five thousand rupees; or six months of imprisonment; or both.
- (2) Whoever attempts to commit domestic violence or abets the crime or incites others to commit the crime shall be liable to half the punishment of that of the perpetrator.
- (3) Whoever has been punished once for the offence of domestic violence shall be liable to double the punishment upon every repetition of the offence.
- (4) If a public servant commits the offence of domestic violence, he shall be liable to an additional ten percent punishment over and above the prescribed punishment.
- (5) Whoever fails to obey Court orders issued according to Section 6 shall be fined two thousand rupees to fifteen thousand rupees; or four months of imprisonment; or both.
- 14. Limitation Period:** The complaint, for an offence committed as per this Act, shall be filed within ninety days of the commission of the crime.
- 15. Case may be filed as per existing law:** Nothing in this Act shall prevent the investigation, trial and decision of an offence which is punishable under this Act as well as an existing law for the time being in force.
- 16. Shall be according to existing law :** This Act shall apply to the provisions under the Act and in all other cases, the existing law shall apply.
- 17. Right to make Rules:** The Nepal Government may make such Rules as it may deem necessary for carrying out the purposes of this Act.

Date of passage of Bill: Baishak 6, 2065 (April 19, 2009)

Date of certification: Baishak 14 2065 (April 27, 2009)

घरेलु हिंसा महिला विरुद्ध आफ्नै नजिकको नाता, वा विश्वासमा रहेका घरभित्रको व्यक्तिले गर्ने हिंसा हो । घरेलु हिंसा विभेदको अभिव्यक्ति मात्र होइन समाजभित्रको हिंसालाई निरन्तरता दिने माध्यम पनि हो ।

घरेलु हिंसा भनेको आत्मीय सम्बन्ध रहेको व्यक्तिहरूबीच हुने मानसिक र/वा शारीरिक हिंसा जस्ता घटनाभन्दा धेरै बृहद हिंसा हो । परिवारभित्र अर्को सदस्यमाथि प्रभुत्व कायम गर्ने उद्देश्य र गर्नका लागि शारीरिक, मानसिक, भावनात्मक, आर्थिक वा यौनजन्य लगायतको बहुहिंसाको श्रृंखला हुन सक्छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने यो जर्बजस्तीपूर्ण गरिने व्यवहारको स्वरूप हो, जसले भेदभाव र असमानता निम्त्याउँछ, महिलाहरूको जन्मसिद्ध अधिकार खासगरी महिलाको जीवन र आत्मसम्मानको अधिकारको उल्लंघन हुन्छ ।

घरेलु हिंसालाई निम्न रूपहरूमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. शारीरिक हिंसा
२. मानसिक हिंसा
३. यौनजन्य दुर्व्यवहार
४. आर्थिक हिंसा
५. भावनात्मक दुर्व्यवहार

समाजका अन्य व्यक्तिहरूको दृष्टिमा नपर्ने र घरभित्र हुने यस्ता खालका हिंसा बारम्बार दोहोरिरहने प्रकृतिका हुन्छन् र सामान्य घटनाको रूपमा लिइरहेको हुन्छ जसले गर्दा यो हिंसा कानूनको दायराभित्र पर्न सकेको हुँदैन ।

राधिका कुमारा स्वामीले आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्को मानव अधिकारसम्बन्धी आयोगको प्रस्तुत गर्नु भएको आफ्नो प्रतिवेदनमा घरेलु हिंसालाई निम्न अनुसार परिवारका सदस्यहरूबाट महिला सदस्य विरुद्ध हुने लैङ्गिकतामा आधारित शारीरिक, मानसिक र यौनजन्य दुर्व्यवहारहरू लगायत अन्य प्रकारका दुर्व्यवहारहरू जसभित्र शारीरिक चोट पटक, धाक, धम्कीको प्रयोग, भय, त्रास र डर देखाउनु, बलको प्रयोग/जबरजस्ती गर्नु, अपहरण गर्नु, सताउनु वा कुनै प्रकारबाट दुःख दिनु, बोलेर वा जिस्काएर अपमानित गर्नु, जबरजस्ती वा अनधिकृत रूपमा पछ्याउनु, आगो लगाउनु, सम्पत्तिको विनाश गर्नु, यौनजन्य हिंसा, वैवाहिक बलात्कार, दाइजो वा तिलकसँग जोडिएर आउने हिंसा, महिला जनेन्द्रियको अंगभंग गर्नु, यौन शोषण गर्नु, घरेलु कामदार विरुद्धका हिंसा र यसको उद्योग गर्नुलाई घरेलु हिंसाको रूपमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ ।

घरेलु हिंसाले महिलाको शारीरिक स्वास्थ्यको अवस्था र सामाजिक अवस्थितिमा गम्भिर नकारात्मक असर पार्दछ । विश्व स्वास्थ्य संगठनले महिलाको स्वास्थ्य र घरेलु हिंसा सम्बन्धमा धेरै देशमा भएको अध्ययनका अनुसार हिंसाले महिलाको शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य तथा प्रजनन स्वास्थ्यमा गम्भिर नकारात्मक प्रभाव पार्दछ भनि उल्लेख गरेको छ । सोहि अध्ययनमा घरेलु

घरेलु हिंसा

महिलाविरुद्धको हिंसासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अवधारणाको विकास

हिंसाबाट पीडित महिलाले तुलनात्मक रूपमा औपचारिक भन्दा अनौपचारिक ढंगबाट पाउने तत्कालीन राहात र सहयोगहरू पाइरहेको तथ्यलाई समेत उक्त अध्ययनले उजागर गरेको छ । यसका पछाडी विभिन्न कारणहरू रहेको छन्, जस्तो राज्यद्वारा प्रदान गरिएका सेवा प्रदायक निकायहरू कम मात्रमा हुनु तथा भएका त्यस्ता निकायहरूमा समेत महिलाको कममात्रमा पहुँच रहनु, परिवारका सदस्यहरूले हिंसा सम्बन्धि उजुरी सम्बन्धीत निकाय सम्म पुऱ्याउनबाट रोक्नु आदि रहेको छन् । परम्परागत संस्कृति र सामाजिक मान्यतामा महिला र पुरुषको भूमिकालाई फरक ढंगबाट हेरिनु र पुरुषलाई शक्ति र नियन्त्रणको प्रयोगमा बढी अधिकार प्रदान रहनु जस्तो कारणहरूले पनि यस्तो हिंसालाई निरन्तरता दिन मद्दत गरेको छ ।

■ घरेलु हिंसा : मानव अधिकार र आत्मसम्मान विरुद्धको हिंसा

हिंसाले व्यक्तिको मर्यादा र अखण्डतालाई क्षति पुऱ्याउँदछ । यसले पीडितको आधारभूत मानव अधिकारको उपभोग गर्न तथा दीर्घकालिन समानता कायम गर्न बाधा र व्यवधान खडा गर्दछ ।

संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रको प्रस्तावनाले विश्वको स्वतन्त्रता, न्याय र शान्तिको आधार नै मानव परिवारका सबै सदस्यहरूको वैयक्तिक प्रतिष्ठा एवं अविच्छिन्न अधिकारहरूको प्रत्याभूति भएकोले मानवीय मूल्य र मान्यताको रूपमा मानव अधिकारको आधारभूत विश्वासलाई महिला वा पुरुष तथा तुला वा साना राष्ट्रबीच स्थापित गर्नु नै यसको मुख्य उद्देश्य रहेको भनी उल्लेख गरेको छ ।

संयुक्त राष्ट्र संघको मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको प्रस्तावनामा मानव परिवारको सबै सदस्यहरूको नैसर्गिक अधिकार तथा समानता र अखण्डनीय अधिकारको मान्यताले नै विश्वको स्वतन्त्रता तथा न्याय र शान्तिको आधार सिर्जना गर्दछ भन्ने उल्लेख गरेको छ । सबै व्यक्तिहरू आफ्नो विवेक र अन्तस्करणले युक्त हुने हुँदा उनीहरूले भातृत्वको भावनाले एकअर्काप्रति व्यवहार गर्नु पर्दछ ।

त्यसैगरी सोही मानवअधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रले अधिकार र स्वतन्त्रताको सम्बन्धमा सबै व्यक्ति र राज्यहरूले समान रूपमा प्राप्त गर्न सक्ने गरी साभ्ना मापदण्ड तय गरेको छ । सो अनुसार हरेक व्यक्तिलाई समाजको एक सदस्यको रूपमा सामाजिक सुरक्षाको अधिकार हुन्छ, निजलाई राज्यस्तरीय प्रयत्न र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका साथसाथै प्रत्येक राज्यस्तरीय संयन्त्र तथा उपलब्ध श्रोत अनुरूप आफ्नो स्वतन्त्र विकासका लागि अपरिहार्य आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरूको प्राप्त हुने भन्ने कुरालाई सुनिश्चित गरेको छ ।

अहिलेसम्मका मानव अधिकारसम्बन्धी सबै आधारभूत मान्यताहरूले मानवीय मर्यादाका सबै प्रकृत्यालाई केही हदसम्म नियन्त्रित गरेको छ भने महिला महासन्धिले यसभन्दा फरक आफ्नो प्रस्तावनामा यी मानव अधिकारका मापदण्डलाई महिलाका सरोकारसँग जोडेर हेर्नुका साथै महिलाविरुद्धको भेदभावले अधिकारको समानता र मानवीय मर्यादाको सम्मानसम्बन्धी मान्यताहरूको उल्लंघन हो भनी उल्लेख गरेको छ । त्यस्तै यस सन्धिले मर्यादा भनेको महिलाको नैसर्गिक अधिकारलाई बुझ्नु पर्दछ जसले सार्वजनिक स्थान वा घर भित्र पनि उनीहरू माथि हुने हिंसाबोध, अमानवीयता, वा हिंसाबाट स्वतन्त्रता प्राप्त गर्ने कुराको सुनिश्चित गर्दछ ।

महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि (CEDAW) धारा १ मा "महिला विरुद्ध भेदभाव" भन्नाले महिलाले राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक वा अरु कुनै विषयसम्बन्धी मानव अधिकार तथा स्वतन्त्रतालाई, आफ्नो वैवाहिक स्थिति जे जस्तो रहेको भए तापनि पुरुष र महिलाको समानताको आधारमा उपभोग गर्नमा वा प्रयोग गर्नमा व्यवधान पार्ने वा त्यसको मान्यतालाई नै क्षति वा शून्यकरण पार्ने उद्देश्य भएको, लिङ्गको आधारमा हुने कुनै पनि भेदभाव वा बहिष्कार वा प्रतिबन्ध सम्भन्नु पर्दछ । संयुक्त राष्ट्र संघ विशेष संकल्प प्रस्ताव नं. २४ ले महिला विरुद्धको हिंसालाई राज्यले महिलाको जीवनमा स्वास्थ्य उत्थानका लागि विस्तृत रणनीति लागू गर्नु पर्ने र त्यसभित्र महिलामाथि भएका हिंसाहरूलाई पनि सम्बोधन गर्नु पर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

■ भेदभावको एक स्वरूप : महिला विरुद्धको हिंसा

संयुक्त राष्ट्र संघको साधारण सभाद्वारा पारित महिला विरुद्धको हिंसा उन्मूलन सम्बन्धी घोषणा पत्र, १९९३ को धारा १ ले महिला विरुद्धको हिंसालाई उक्त घोषणा पत्रको प्रयोजनको लागि निम्नअनुसार परिभाषित गरिएको पाइन्छ :

सार्वजनिक वा निजी जिवनमा लिङ्गको आधारमा हुने कुनै पनि हिंसा जन्य कार्य, जसले महिलालाई शारीरिक, यौनजन्य वा मानसिक क्षति वा पिडा पुऱ्याउँदछ वा पुऱ्याउने सम्भावना हुन्छ जस अन्तर्गत त्यस्तो कार्य गर्ने धम्की, दवाव र स्वेच्छाचारी रूपमा महिलाको स्वतन्त्रतामा बन्देज समेत गर्दछ । त्यसैगरी वेइजिङ्ग घोषणापत्र १९९५ ले महिला र पुरुष बिचको परम्परागत शक्ति असुन्तलनका कारण महिला विरुद्धको विभेद र महिलालाई तल्लो दर्जामा पार्ने र महिलाको प्रगतिमा बाधो गर्ने स्पष्ट कारण नै महिला विरुद्धको हिंसा हो भनी उल्लेख गरेको छ ।

यसैगरी उक्त घोषणा पत्रले घरभित्र हुने वा समुदायमा हुने त्यस्ता कार्य र धम्कीहरू तथा अन्याय र राज्यद्वारा पीडित पार्ने वा बहिष्कृत गरिएका

महिला विरुद्ध

हिंसाको

स्वरूप

महिला विरुद्धको हिंसा सम्बन्धी महत्त्वपूर्ण अधिकारहरू

कार्यहरूका साथै महिलाको जिवनमा असुरक्षा र हिंसाको डर उत्पन्न गर्ने र उनीहरूको समानता, विकास र शान्ती प्राप्त गर्न बाधाहरू उत्पन्न गर्दछ । दुर्व्यवहारलगायतका हिंसाको भय महिलाको प्रगतिको लागि स्थायी अवरोधका साथै उनीहरूको श्रोतमाथिको पहुँच तथा उपभोगमा असर पार्दछ । महिला विरुद्धको हिंसा एउटा सामाजिक संरचनाको रूपमा खडा गरेको छ । जसले महिलालाई केवल पुरुषको तुलनामा सहायक अवस्थामा रहन मात्र वाध्य गर्दछ भनि परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

महिला उपर हुने सबै प्रकारको भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धिको धारा १ ले महिला विरुद्धको भेदभाव भित्र आफ्नो वैवाहिक स्थिति जे जस्तो रहेको भए तापनि महिलाले राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक वा अरु कुनै विषय सम्बन्धी मानव अधिकार तथा स्वतन्त्रतालाई पुरुषको समानताको आधारमा उपभोग गर्न वा प्रयोग गर्न व्यवधान पार्ने वा यसको मान्यता वा शुन्यकरण वा क्षति पार्ने उद्देश्य भएको लिङ्गको आधारमा हुने कुनै पनि फरक व्यवहार वा बहिष्कार वा प्रतिबन्ध सम्झनु पर्दछ भनी भेदभावलाई पनि महिला हिंसाकै एक स्वरूपको रूपमा उल्लेख गरेको छ । उक्त परिभाषाका अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय कानून र मानवअधिकार सम्बन्धी विभिन्न अभिसन्धिहरूमा महिलाको अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रतामा वाधा पुऱ्याउने कुनै पनि कार्य लाई भेदभाव अन्तर्गत समेटेको पाइन्छ । त्यस्ता अधिकार र स्वतन्त्रताहरू निम्न अनुसार रहेका छन् ।

- जीवनको अधिकार ।
- क्रूर यातना र अमानविय तथा अपमानजनक व्यवहार र सजाय विरुद्धको अधिकार ।
- आन्तरिक तथा वाह्य द्वन्दको समयमा मानवीय मूल्य अनुसार समान संरक्षणको अधिकार ।
- व्यक्तिको स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार ।
- कानूनको समान संरक्षण र परिवार भित्र समानताको अधिकार ।
- शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको उच्चतम सुविधाको अधिकार ।
- कामको लागि उचित र अनुकूल वातावरणको अधिकार ।

संयुक्त राष्ट्र संघको महिला उपर हुने सबै प्रकारको भेदभाव उन्मूलन गर्ने समितिको सिफारिस नं. १९ ले लिङ्गको आधारमा हुने हिंसालाई महिला विरुद्ध हुने भेदभावकै एक रूप हो भनी मान्यता दिएको छ । जसले महिलाको अधिकार एवं स्वतन्त्रताको उपभोग गर्नबाट बन्चित गर्दछ । घरेलु हिंसा घर भित्र महिला विरुद्ध हुने हिंसा हो । जुन आफ्नै सम्बन्ध भित्र हुने गर्दछ, जसले महिलाको सामाजिक, आर्थिक र राजनैतिक अधिकारको उपभोगबाट

पनि बन्चित गर्दछ ।

यसर्थ, सार्वजनिक वा व्यक्तिगत जुनसुकै कार्यबाट भएको लिङ्गमा आधारित हिंसाको अन्त्यको लागि उपयुक्त प्रभावकारी उपायहरू राज्यले अपनाउनु पर्ने कुरामा जोड दिएको छ । लिङ्गको आधारमा गरिने हिंसाले महिलाको मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको उपभोगमा बाधा वा शुन्यताको अवस्था आउन सक्दछ जसले उसको जीवनको अधिकार, निर्दयी, अमानवीय वा अपहेलनापूर्ण व्यवहार विरुद्धको अधिकार, कानुनी समानता तथा स्वतन्त्रता र सुरक्षा विरुद्धको अधिकार, परिवारभित्र समानता तथा उक्त मापदण्डको शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यको अधिकारमा समेत असर पर्ने हुँदा संरक्षणको लागि आवश्यक उपाय राज्यले अवलम्बन गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ । यसभित्र पारिवारिक हिंसाविरुद्ध कानून बनाउन समेत राज्यलाई जोड दिएको छ । जसमा आवश्यक संरक्षण र सहयोग प्रणालीको सुनिश्चितता, न्यायिक क्षेत्र तथा कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई लैङ्गिक सम्बेदनशील तालिम दिनुपर्ने दायित्व समेत तोकेको छ ।

■ घरेलु हिंसा यातनाको रूपमा

संयुक्त राष्ट्र संघको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको धारा ७ मा कुनै व्यक्तिलाई कुनै क्रूर, निर्दयी, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय भोग्न लगाइने छैन भनी उल्लेख गरेको छ । जसले महिला विरुद्धको घरेलु हिंसालाई यातनाको रूपमा उल्लेख गरेको छ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघको यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरुद्धको अभिसन्धिले "यातना" भन्नाले कुनै काम जसले दुःख वा पीडा (वेदना) चाहे त्यो शारीरिक वा मानसिक होस्, जानी-जानी (बदनियतले) कुनै व्यक्तिलाई निजबाट वा तेश्रो व्यक्तिबाट सूचना प्राप्त गर्ने वा सावित गर्ने उद्देश्यले, निजले वा तेश्रो व्यक्तिले गरेको वा गरेको भन्ने शंका भएको भन्ने लागी सजाय (दण्ड) दिने उद्देश्य वा उसलाई वा तेश्रो व्यक्तिलाई कुनै पनि किसिमको भेदभावको कारणले धम्क्याउने वा रूखो व्यवहार गर्ने र जहाँ यस्तो दुःख वा वेदना सार्वजनिक अधिकारीद्वारा वा उसको उक्साहटमा वा उसको मन्जुरी वा सहमतिले वा अन्य व्यक्तिको सहमतिले जो सरकारी हैसियतमा रहेको छ, गरिएको होस् । "यातना" भन्ने शब्दले कानूनानुरूप पाउने दण्डको कारण हुने यातना वा दुखलाई समेट्ने छैन भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ । उक्त परिभाषाले कुनै पनि किसिमको भेदभाव डर, धाक वा दुःख दिने कुनै पनि प्रकारका कार्यहरूलाई यातनाको परिभाषाभित्र समेटेको छ ।

महिला विरुद्ध

हिंसा

र

यातना

संयुक्त राष्ट्र संघीय नमूना विधेयक

■ घरेलु हिंसा सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय नमूना विधेयक

संयुक्त राष्ट्र संघको मानव अधिकार सम्बन्धी आयोगले आफ्नो ५२ औं सत्रमा घरेलु हिंसा सम्बन्धी नमूना विधेयकलाई यसका सम्पूर्ण सदस्य राष्ट्रको आफ्नो कानून भित्र समेटिनु पर्दछ भनी एक नमूना विधेयक प्रस्तुत गरेको छ, जसले घरेलु हिंसा लैङ्गिक पूर्वाग्रहीपूर्ण छ भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको छ । उक्त विधेयक तयार गर्नुको मुख्य उद्देश्य घरेलु हिंसालाई रोक्नु मात्र नभई भविष्यमा महिला विरुद्ध हुने हिंसा वा महिलालाई पीडित बनाउने कुनै पनि प्रकारको हिंसा रोक्नु रहेको छ । प्रस्तुत नमूना विधेयकले घरेलु हिंसालाई नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यलाई मात्र नसमेटी महिलालाई पीडित बनाउने र अझ बढी हिंसा गर्ने परिस्थितिबाट रोक्नु पर्ने रहेको छ । उक्त विधेयकका विशेषताहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

प्रस्तुत नमूना विधेयकले निम्न कार्यलाई घरेलु हिंसा भित्र राखेको पाइन्छ ।

- शारीरिक चोट पटक
- धाक, धम्कीको प्रयोग
- भय, त्रास र डर देखाउनु
- बलको प्रयोग/जबरजस्ती गर्नु
- अपहरण
- सताउनु वा कुनै प्रकारबाट दुःख दिनु
- बोलेर वा जिस्काएर अपमानित गर्नु
- जबरजस्ती वा अनिधिकृत रूपमा पछ्याउनु
- आगो लगाउनु
- सम्पत्तिको विनाश गर्नु
- यौनजन्य हिंसा
- वैवाहिक बलात्कार
- दाइजो वा तिलकसँग जोडिएर आउने हिंसा
- महिला जनेन्द्रियको अंगभंग गर्नु
- यौन शोषण गर्नु
- घरेलु कामदार विरुद्धका हिंसा

यस नमूना विधेयकले घरेलु हिंसाको परिभाषा भित्र शारीरिक र मनोवैज्ञानिक यौनजन्य हिंसालाई समावेश गरी घरेलु हिंसाका पीडितहरूलाई विस्तृत संरक्षण प्रदान गर्ने, घरेलु हिंसा सम्बन्धी उपचारको व्यवस्थालाई उदार एवं द्रुततर बनाउने, घरेलु हिंसा र महिला विरुद्ध हुने दुर्व्यवहारलाई व्यक्तिगत सम्बन्ध तथा पारिवारिक सम्बन्ध भित्र हुने त्यस्तो हिंसालाई निरुत्साहित गरी महिलालाई

संरक्षण गर्नु, घरेलु हिंसाका पीडितहरूको सहयोग गर्नका लागि आश्रय, परामर्श कार्यक्रम एवम् रोजगारमूलक तालिम कार्यक्रम गर्ने जस्ता कुराहरूको व्यवस्था गरिएको छ ।

साथै विशेष सम्बन्धमित्र हुने महिला विरुद्धको हिंसालाई दण्ड सजाय गर्नका लागि फौजदारी कानूनलाई सहजीकरण गर्नु, विस्तृत सहयोग सेवाहरू जस भित्र पीडित एवं उसको परिवार माथिको दुर्व्यवहार, आकस्मिक सेवाको व्यवस्था गर्नु, पीडित एवम् उसका परिवारको मुख्य आवश्यकता अनुसार सहयोग कार्यक्रमहरूको व्यवस्था गर्नु, पीडक एवम् पीडितलाई शिक्षा, परामर्शको व्यवस्था गर्नु, घरेलु हिंसाको अन्त्य एवम् पीडितको बचाउका लागि आवश्यक कार्यक्रमको व्यवस्था गर्नु पनि यसको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

■ विश्वका विभिन्न मुलुकमा घरेलु हिंसासम्बन्धी कानूनलाई दिइएको मान्यता

संयुक्तराष्ट्र संघका महासचिवद्वारा सन् २००६ मा प्रकाशित In depth Study of All Forms of Violence against Women का अनुसार हालसम्म विश्वका करिब ६० भन्दा बढी देशहरूमा घरेलु हिंसा सम्बन्धी विशेष कानून सहित ८९ देशहरूमा घरेलु हिंसालाई निषेध गर्ने कानून निर्माण भइसकेका छन् । साथै यस्तो कानून निर्माण गर्ने राज्यहरूको संख्या क्रमशः बढ्दै गएको छ । यसरी घरेलु हिंसा सम्बन्धी कानून लागू हुने देशहरू मध्ये धेरै देशहरू एसियाली देशहरूमा हुन् । जसमा भारत, फिलिपिन्स, इन्डोनेसिया, मलेसिया, कोरिया, भियतनाम, हङकङ, जापान, पाकिस्तान, थाईल्यान्ड, कम्बोडियो, श्रीलंका र ताईवान रहेका छन् र पछिल्लो अवधिमा नेपाल समेत यसमा समावेश भइसकेको छ ।

घरेलु हिंसासँग सम्बन्धित विषेश कानून निर्माणको लागि रहेको मुख्य चुनौतीमा पीडित पक्षलाई उचित प्रक्रिया तथा उपचारको पूर्ण प्रत्याभूति गर्नु रहेको पाइन्छ । धेरैजसो देशहरूले घरेलु हिंसा सम्बन्धी कानूनमा जरिवानाका साथसाथै सजाय समेत हुने फौजदारी अपराधको रूपमा स्वीकार गरेका छन् । उदाहरणका लागि फिलिपिन्सको Anti-Violence against Women and their Children Act of 2004 ले घरेलु हिंसा सम्बन्धी प्रत्येक उजुरीहरूमा कुनै न कुनै रूपमा सजायको व्यवस्था गरेको छ । उक्त कानूनले "पीडितलाई थप हिंसाबाट बचाउन उसको आफ्नो दैनिक जीवनयापनमा कुनै प्रकारको व्यवधार नपार्न र स्वतन्त्रपूर्वक आफ्नो जीवन जीउने नैसर्गिक अधिकार पुनः प्राप्ति गर्नको लागि" भन्दै महिला विरुद्ध हुने हिंसाका पीडितहरूको लागि संरक्षण आदेश जारी गरिनुका साथसाथै सजायको समेत व्यवस्था गरेको छ । अझ यसमा "संशोधित अपराध संहिता अन्तर्गत आत्मरक्षाको विभिन्न अवस्थाहरू" को व्याख्या गर्दै संयुक्त अधिराज्यको अदालतद्वारा R v Ahluwalia को मुद्दामा स्थापित गरेको "पिटिएकी महिलाको अवस्था" (Battered women's syndrome)

महिलाविरुद्ध

हिंसा

सम्बन्धमा

विभिन्न

देशका कानुनी

व्यवस्था

जस्तो नविनतम अवधारणालाई हिंसा पीडित महिलाको पक्षमा व्याख्या र समावेश समेत गरेको छ ।

त्यसैगरी भारतमा घरेलु हिंसालाई देवानी अपराधको रूपमा लिइएको भएता पनि पीडकविरुद्ध जारी गरिएको आदेश कार्यान्वयन नगरेमा फौजदारी अपराध मानिने व्यवस्था गरिएको छ । घरेलु हिंसाबाट महिलाको सुरक्षा सम्बन्धी ऐन २००५ ले सेवा प्रदायकहरूलाई संरक्षण अधिकृतको रूपमा वर्गीकृत गरेको छ र उजुरकर्ता तथा अदालतलाई समेत मुद्दाको सम्पूर्ण प्रक्रियाहरूमा निरन्तर सहयोग प्रदान गर्नु पर्ने दायित्व दिएको छ । यसले कानून कार्यान्वयनमा सहज पहुँचका साथसाथै प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई समेत सुनिश्चितता प्रदान गरेको छ । यसका साथै सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार जोसुकैमा निहित भए तापनि सारवान अधिकारको रूपमा हिंसामुक्त भई लोग्नेको घरमा सुरक्षित रूपमा बस्न पाउने महिलाको सारवान अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । संरक्षण आदेश जारी गरी उपचार प्रदान गर्ने क्रममा यस कानूनले सेवा प्रदायकहरूबाट पीडितलाई थप हिंसाबाट रोक्नका लागि विभिन्न प्रकारका संरक्षणात्मक आदेशहरू कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै सो ऐनले कानुनी उपचार छनौट गर्न पाउने महिलाको अधिकार सुनिश्चित गर्दै प्रचलित कानूनका व्यवस्थाहरू जस्तै भारतीय अपराध संहिताको दफा ४९८ क बमोजिम "क्रूरता" को रूपमा फौजदारी अपराध र फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा १२५ बमोजिम मानाचामल भराउने आदेशका लागि समेत अदालतमा कारवाही चलाउने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ ।

माथिका देशहरूको उदाहरणहरूले घरेलु हिंसालाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा महिलाको अखण्डनीय मर्यादा तथा मानव अधिकारको उल्लंघनको रूपमा मानेको छ । नेपालको सन्दर्भमा नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ ले "महिला भएकै कारणबाट कुनै पनि किसिमको भेदभाव गरिने छैन" भन्दै महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका लैङ्गिक भेदभावविरुद्धको अधिकार प्रत्याभूति गरेको छ । यसले "कुनै पनि महिला विरुद्ध शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य गरिने छैन र त्यस्तो कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछ" भनी उल्लेख गरेको छ । यी अधिकारको मान्यता नै हालै लागू गरिएको घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६ को आधार तथा निर्देशक सिद्धान्तको रूपमा रहेको छ ।

घरेलु हिंसा नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन

प्रस्तावना : प्रत्येक व्यक्तिको सुरक्षित र सम्मानजनक तवरले बाँच्न पाउने अधिकारको सम्मान गर्दै घर परिवारभित्र वा घर परिवारसँग गाँसिएर हुने हिंसाजन्य कार्यलाई दण्डनीय बनाई त्यस्तो कार्य नियन्त्रण गर्न तथा घरेलु हिंसाबाट पीडित व्यक्तिलाई संरक्षण गरी न्याय प्रदान गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८३ को उपधारा (१) बमोजिम संविधान सभाले यो ऐन बनाएको छ ।

१. **सक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :** (१) यस ऐनको नाम "घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६" रहको छ ।
(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. **परिभाषा : विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा :-**

- (क) "घरेलु हिंसा" भन्नाले कुनै व्यक्तिले घरेलु सम्बन्ध भएको अर्को कुनै व्यक्तिलाई दिएको शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा आर्थिक यातना सम्झनु पर्छ र सो शब्दले गाली गर्ने तथा भावनात्मक चोट पुऱ्याउने अन्य कुनै कार्यलाई समेत जनाउँछ ।
- (ख) "घरेलु सम्बन्ध" भन्नाले बंशज, विवाह वा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री भएको वा संयुक्त परिवारको सदस्य आश्रित वा कामदारको रूपमा एकै परिवारमा बसेका व्यक्तिहरूका बिचमा भएको सम्बन्ध सम्झनु पर्छ ।
- (ग) "शारीरिक यातना" भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम अङ्गभङ्ग ठहर्ने बाहेक कुटपिट गर्ने, गैर कानूनी थुनामा राख्ने, शारीरिक चोट पुऱ्याउने वा त्यस्तै अन्य कुनै काम गर्ने वा गराउने कार्य सम्झनु पर्छ ।
- (घ) "मानसिक यातना" भन्नाले शारीरिक यातनाको डर धाक देखाउने वा धम्की दिने, त्रासपूर्ण व्यवहार गर्ने, गालीगलोज गर्ने, भुट्टा बात लगाउने, घरबाट निकाला गर्ने वा मानसिक चोट पुग्न सक्ने अन्य कुनै काम गर्ने गराउने कार्य सम्झनु पर्छ र सो शब्दले वैचारिक, धार्मिक वा साँस्कृतिक तथा प्रथा परम्पराका आधारमा गरिने भेदभाव समेतलाई जनाउँछ ।
- (ङ) "यौनजन्य यातना" भन्नाले यौनजन्य प्रकृतिको दुर्व्यवहार, अपमान, हतोत्साह वा आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्याउने वा सुरक्षित यौन स्वास्थ्यमा आघात पुग्ने कुनै पनि कार्य सम्झनु पर्छ ।
- (च) "आर्थिक यातना" भन्नाले सगोल वा निजी सम्पत्तिको प्रयोग गर्न वा रोजगारी वा आर्थिक स्रोत र साधनको पहुँच वा प्रयोगमा वञ्चित गर्ने कार्य सम्झनु पर्छ ।
- (छ) "पीडित" भन्नाले पीडकसँग घरेलु सम्बन्ध भै निजद्वारा गरिएको घरेलु हिंसाबाट पीडित भनी दाबी गर्ने व्यक्ति सम्झनु पर्छ ।

- (ज) "पीडक" भन्नाले पीडितसँग घरेलु सम्बन्ध भै निजविरुद्ध घरेलु हिंसा गरेको भनी पीडितले दाबी गरेको व्यक्ति सम्झनु पर्छ र सो शब्दले घरेलु हिंसा गर्ने कार्यमा संलग्न रहको अन्य व्यक्ति वा मतियारलाई समेत जनाउँछ ।
- (झ) "प्रहरी कार्यालय" भन्नाले पीडित बसोबास गरेको, पीडक रहेको वा घटनास्थलको नजिकको प्रहरी कार्यालय सम्झनु पर्छ र सो शब्दले जिल्ला प्रहरी कार्यालय अर्न्तगतको बालबालिका वा महिला सेल वा प्रहरी चौकी वा उपचौकी समेतलाई जनाउँछ ।
- (ञ) "स्थानीय निकाय" भन्नाले पीडित बसोवास गरेको, वा पीडक रहेको वा घटना भएको गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका सम्झनु पर्छ र सो शब्दले नगरपालिकाको वडा समिति समेतलाई जनाउँछ ।
- (ट) "अदालत" भन्नाले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको अदालत सम्झनु पर्छ ।
- (ठ) "तोकिएको" वा "तोकिए बमोजिम" भन्नाले यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्झनु पर्छ ।

३. **घरेलु हिंसा गर्न गराउन नहुने :** (१) कसैले पनि घरेलु हिंसा गर्न गराउन वा सो कुराको उद्योग गर्न वा घरेलु हिंसाको निमित्त कसैलाई दुरुत्साहन गर्न हुँदैन ।

(२) कसैले उपदफा (१) विपरीतको कार्य गरेमा यस ऐन अन्तर्गतको कसूर गरेको मानिनेछ ।

४. **उजुरी गर्ने :**

- (१) घरेलु हिंसा भएको, भैरहेको वा हुन लागेको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तिले सो सम्बन्धि विवारण खुलाई प्रहरी कार्यालय वा राष्ट्रिय महिला आयोग वा स्थानीय निकाय समक्ष लिखित वा मौखिक उजुरी दिन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको उजुरी लिखित रूपमा प्राप्त भएकोमा तुरुन्त र मौखिक रूपमा प्राप्त भएकोमा सो सम्बन्धि आवश्यक विवरण लेखी लेखाई उजुरीकर्ताको सहीछाप गराई दर्ता गर्नु पर्नेछ ।
- (३) राष्ट्रिय महिला आयोगमा दर्ता भएको उजुरीको सम्बन्धमा राष्ट्रिय महिला आयोग सम्बन्धि प्रचलित कानून बमोजिम आवश्यक कारबाही हुनेछ ।
- (४) प्रहरी कार्यालयमा उजुरी दर्ता भएकोमा प्रहरी कार्यालयले बाटोको म्याद बाहेक चौबीस घण्टाभित्र पीडकलाई फिकाई र अटेर गरे पक्राउ गरी तुरुन्त बयान गराउनु पर्नेछ ।
- (५) स्थानीय निकायमा उजुरी दर्ता भएकोमा बाटोको म्याद बाहेक चौबीस घण्टाभित्र पीडकलाई फिकाई तथा अटेर गरेमा प्रहरीको सहयोग लिई पक्राउ गरी तुरुन्त बयान गराउनु पर्नेछ ।
- (६) घरेलु हिंसाको कारण पीडितलाई कुनै शारीरिक चोटपटक वा मानसिक यातना पुगेको देखिएमा तत्काल उपचारका लागि नजिकको अस्पताल वा स्वास्थ्य केन्द्रमा पठाई निजको उपचार वा घा

जाँच गराउनु पर्नेछ । स्थानीय निकायले गराएको घा जाँच प्रतिवेदनको एक प्रति प्रहरी कार्यालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

- (७) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त भएको उजुरी प्रारम्भिक रूपमा छानबिन गर्दा पीडित र निजसँग आश्रित व्यक्तिलाई सुरक्षा प्रदान गर्न आवश्यक देखिएमा प्रहरी कार्यालयको सहयोग लिई तत्काल सुरक्षाको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।
- (८) उपदफा (४) वा (५) बमोजिमको बयान समेतबाट घरेलु हिंसा भएको देखिएमा र पीडितले चाहेमा प्रहरी कार्यालय र स्थानीय निकायले उजुरी परेको मितिले तीस दिनभित्र दुवै पक्षबीच मेलमिलाप गराइदिनु पर्नेछ ।
- (९) उपदफा (८) बमोजिम मेलमिलाप गराउँदा आवश्यकता अनुसार उपलब्ध भएसम्म मनोचिकित्सक, समाजशास्त्री, समाजसेवी, पीडितले पत्याएको परिवारको सदस्य र अन्य साक्षी समेतको सहयोग लिन सकिनेछ । यसरी मेलमिलाप गराउँदा पीडितलाई पर्न सक्ने मनोवैज्ञानिक तथा सामाजिक प्रभाव र गोपनियताको अधिकार समेतलाई ध्यानमा राख्नु पर्नेछ ।
- (१०) प्रहरी कार्यालय वा स्थानीय निकायले उजुरीको कारबाही र किनारा गर्दा पीडकलाई तारेखमा राखी गर्नु पर्नेछ ।
- (११) उपदफा (४) वा (५) बमोजिम भिकाउँदा पीडक उपस्थित नभएमा वा उपस्थित गराउन नसकिएमा वा पक्षहरूबीच मेलमिलाप हुन नसकेमा प्रहरी कार्यालय वा स्थानीय निकायले उजुरीकर्ताको सहमति भएमा उपदफा (८) बमोजिमको म्याद समाप्त भएको मितिले पन्ध्र दिनभित्र सोही व्यहोरा उल्लेख गरी उजुरी र सोसँग सम्बन्धित मिसिल कागज र प्रमाण अदालत समक्ष पठाइदिनु पर्नेछ ।
- (१२) उपदफा (५) र (७) बमोजिम सहयोग उपलब्ध गराउनु प्रहरी कार्यालयको कर्तव्य हुनेछ ।

५. अदालतले कारबाही गर्ने : (१) दफा ४ को उपदफा (११) बमोजिम उजुरी प्राप्त भएमा अदालतले सोही उजुरीका आधारमा यस ऐन बमोजिम कारबाही र किनारा गर्नु पर्नेछ ।

(२) दफा ४ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि पीडितले चाहेमा सोभै अदालतमा उजुरी दिन सक्नेछ ।

६. अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने : (१) उजुरीको प्रारम्भिक छानबिनबाट पीडितलाई तत्काल संरक्षण दिन आवश्यक देखिएमा अदालतले उजुरीको अन्तिम निर्णय नभएसम्मको लागि पीडकका नाममा देहाय बमोजिम गर्न आदेश दिन सक्नेछ :-

- (क) पीडितलाई निज बसी आएको घरमा बसोबास गर्न दिन, खान लाउन दिन, कुटपिट नगर्न तथा शिष्ट र सभ्य व्यवहार गर्न,
- (ख) पीडितलाई शारीरिक वा मानसिक चोट पुगेको भएमा उचित उपचार गराउन वा उपचारका लागि उपयुक्त रकम दिन,
- (ग) पीडक र पीडितलाई एकै ठाउँमा बसोबास गर्न उपयुक्त हुने नदेखिएमा पीडकलाई अलग बस्ने

- व्यवस्था गर्न तथा त्यसरी अलग बस्दा पीडितको भरण पोषणको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्न,
- (घ) गाली बेइज्जती गर्ने, धम्की दिने वा असभ्य व्यवहार गर्ने काम नगर्न वा नगराउन,
- (ङ) पीडित छुट्टै बसेको ठाउँमा वा बाटोघाटोमा वा कार्यालयमा गई वा कुनै किसिमको सञ्चार माध्यमद्वारा वा अन्य कुनै प्रकारले दुःख दिने वा सताउने कार्य नगर्न,
- (च) पीडितको हित र सुरक्षाको निमित्त अन्य आवश्यक र उपयुक्त कुरा गर्न गराउन ।
- (२) उजुरीको प्रारम्भिक छानबिनबाट पीडितको अतिरिक्त निजका नाबालक सन्तान वा निजसँग आश्रित कुनै व्यक्तिलाई उपदफा (१) बमोजिमको कुनै संरक्षण दिन आवश्यक देखिएमा अदालतले सो उपदफा बमोजिमको कुनै आदेश दिन सक्नेछ ।
- ७. बन्द इजलासमा सुनुवाइ गर्ने :** (१) पीडितले अनुरोध गरेमा यस ऐन अन्तर्गतको उजुरी सम्बन्धि कारवाही र सुनुवाई अदालतले बन्द इजलासमा गर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको बन्द इजलासमा कारवाही र सुनुवाइ हुँदा मुद्दाका पक्ष, विपक्ष, निजहरूका कानून व्यवसायी र अदालतले अनुमति दिएका व्यक्ति मात्र त्यस्तो इजलासमा प्रवेश गर्न सक्नेछन् ।
- ८. संक्षिप्त कार्यविधि अपनाउनु पर्ने :** यस ऐन बमोजिमको मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ बमोजिमको कार्यविधि अपनाउनु पर्नेछ ।
- ९. उपचारको रकम पीडकले व्यहोर्ने :** (१) घरेलु हिंसाबाट पीडित व्यक्ति मानसिक वा शारीरिक रूपमा अशक्त भएको कारणले अस्पतालमा उपचार गराउनु परेमा उपचार गराउँदा लागेको सम्पूर्ण खर्च पीडकले व्यहोर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि पीडकको आर्थिक अवस्था कमजोर भएको कारण पीडकले त्यस्तो उपचार खर्च उपलब्ध गराउन नसक्ने कुरा अदालतलाई लागेमा दफा ११ बमोजिमको सेवा केन्द्रबाट पीडितले त्यस्तो उपचार रकम पाउने गरी अदालतले आदेश गर्न सक्नेछ ।
- १०. क्षतिपूर्ति दिलाईदिने :** पीडित व्यक्तिलाई घरेलु हिंसाको प्रकृति, मात्रा, पीडितलाई पुगेको पीडा र पीडक तथा पीडितको आर्थिक तथा सामाजिक हैसियत समेतलाई विचार गरी अदालतले पीडकबाट मानसिक माफिकको क्षतिपूर्ति भराइदिन सक्नेछ ।
- ११. सेवा केन्द्र :** (१) पीडितलाई तत्काल सुरक्षा प्रदान गर्न तथा उपचारको क्रममा अलग्गै बस्ने व्यवस्थाको लागि नेपाल सरकारले आवश्यकता अनुसार सेवा केन्द्रको स्थापना गर्न सक्नेछ ।
- (२) कुनै संस्थाले तोकिए बमोजिम स्वीकृति लिई उपदफा (१) को उद्देश्यको लागि सेवा केन्द्र स्थापना र सञ्चालन गर्न सक्नेछ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिम सञ्चालन भएको केन्द्रलाई दफा १२ बमोजिमको कोषबाट आर्थिक तथा अन्य सहयोग प्रदान गर्न सकिनेछ ।
- (४) सेवा केन्द्रले आवश्यकता अनुसार पीडितलाई कानूनी सहायता, मनोविमर्श सेवा, मनोवैज्ञानिक सेवा र आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउन सक्नेछ ।

- (५) सेवा केन्द्रको व्यवस्थापन, सञ्चालन तथा अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
१२. **सेवा कोष :** (१) दफा ११ को उपदफा (१) बमोजिम स्थापना भएका सेवा केन्द्र सञ्चालन गर्नको लागि नेपाल सरकारले एक सेवा कोष स्थापना गर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको कोषमा देहाय बमोजिमका रकम रहनेछन् :-
- (क) नेपाल सरकारबाट प्राप्त रकम,
- (ख) कुनै स्वदेशी वा विदेशी संघ, संस्था वा व्यक्तिबाट प्राप्त रकम,
- (ग) अन्य स्रोतबाट प्राप्त रकम ।
- (३) सेवा कोषको व्यवस्थापन र सञ्चालन तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
१३. **सजाय :** (१) कसैले घरेलु हिंसा गरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई तीन हजार रुपैयाँदेखि पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा छ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।
- (२) घरेलु हिंसाको उद्योग वा दुरुत्साहन गर्ने वा मतियार हुनेलाई मुख्य कसूरदारलाई हुने सजायको आधा सजाय हुनेछ ।
- (३) घरेलु हिंसाको कसूरमा सजाय पाइसकेको व्यक्तिले पुनः सोही कसूर गरेमा पटकैपिच्छे दोब्बर सजाय हुनेछ ।
- (४) सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा बहाल रहेको कुनै व्यक्तिले यस ऐन बमोजिमको कसूर गरेमा निजलाई थप दश प्रतिशत सजाय हुनेछ ।
- (५) कसैले दफा ६ बमोजिम अदालतबाट दिएको आदेश पालन नगरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई दुई हजार रुपैयाँदेखि पन्ध्र हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा चार महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।
१४. **हदम्याद :** यस ऐन बमोजिमका कसूरमा भए गरेको मितिले नब्बे दिनभित्र उजुरी दिनु पर्नेछ ।
१५. **प्रचलित कानून बमोजिम मुद्दा चलाउन बाधा नपर्ने :** यस ऐन बमोजिम कसूर मानिने कुनै काम कारबाहीमा अन्य प्रचलित कानून बमोजिम पनि सजाय हुने रहेछ भने त्यस्तो कानून बमोजिम मुद्दा चलाउन तथा कारबाही गर्न यस ऐनले कुनै बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।
१६. **प्रचलित कानून बमोजिम हुने :** यस ऐनमा लेखिएको कुरामा यसै ऐन बमोजिम र अरुमा प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।
१७. **नियम बनाउने अधिकार :** यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ ।

आज्ञाले,
माधव पौडेल
नेपाल सरकारको सचिव

घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय), २०६६ तथा यससम्बन्धी अवधारणा

महिला, कानून र विकास मञ्च (FWLD)

२०६६